

Біляцька В.П.

доктор філологічних наук
професор кафедри філології та мовної комунікації
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

ФОЛЬКЛОРНІ ФОРМОЗМІСТОВІ ЧИННИКИ ЛІРИКИ ВОЛОДИМИРА ПІДПАЛОГО

Анотація. У статті розглядаються народнопоетичні образи-символи, мотиви, жанри в поезії збірки «Золоті джмелі» Володимира Підпалого, акцентується на наслідуванні формозмістових традицій українського фольклору, на перегуку з народнопоетичною ритмомелодикою пісень, вкоріненості в народне буття.

Ключові слова: лірика, фольклор, народнопоетичні образи-символи, Володимир Підпалый.

Biliatska V.P. Folklore form-content factors of the lyrics of Volodymyr Pidpaly. The article examines folk-poetic images-symbols, motifs, genres in the poetry of the collection “Golden Bumblebees” by Volodymyr Pidpaly, the emphasis is on the imitation of the form-content traditions of Ukrainian folklore, the resonance with the folk-poetic rhythm and melody of the songs, rootedness in folk life.

Key words: lyrics, folklore, folk poetic images-symbols, Volodymyr Pidpaly.

Поетична творчість Володимира Підпалого вписана в загальнолітературний дискурс шістдесятників та представників «тихої лірики» формозмістовими рисами, естетичною системою образності: «Зелена гілка» (1963), «Повесіння» (1964), «Тридцять літо» (1967), «В дорогу – за ластівками» (1968), «Вишневий світ» (1970), «Сині троянди» (1979), «Поезії» (1982), «Береги землі» (1986), «Кожна бджілка – немов лічилка» (1991), «Сковородинські думи» (2002), «Золоті джмелі» (2011). В. Підпалый створив вагомий прозовий доробок, займався редакторською й перекладацькою діяльністю, синтезував «основні напрямки української поетичної культури: народнопоетичну творчість,

«селянську» гілку української класичної поезії, у якій відтворено особливе світовідчуття людини – безпосереднього учасника діалогу із землею» [2, с. 18].

Актуальність дослідження. Рецепцію творчості митця репрезентовано розвідками Т. Грибіниченко, М. Домчук, М. Ільницького, Ф. Кислого, М. Коцюбинської, Ф. Неуважного, О. Рарицького, Я. Розумного, В. Цимбалюка та багатьох інших. Ґрунтовні дослідження представлені після друку книжок поезії та спогадів «Золоті джмелі» (2011), «Пішов у дорогу – за ластівками»: спогади про Володимира Підпалого» (2011), «Тут все з дитинства серцеві знайоме» (В. Підпалий і Полтавщина)» (2011).

Поезія В. Підпалого репрезентує потяг до синтезу з прадавніми фольклорними джерелами, з літературними, культурними, мистецькими надбаннями українського народу, наголошує на сутності земного буття людини та внутрішній самозаглибленості, «духовній і моральній орієнтації, на переживаннях і пошуках власних витоків, коріння, втрачених національних первнів» тощо [5, с. 484–485]. Проте про формозмістові фольклорні чинники поезії В. Підпалого маємо побіжні згадки у роботах Я. Розумного, А. Третьяченко, О. Шарагіної.

Метою статті є огляд народнопоетичних образів-символів, мотивів, жанрів в поезії збірки «Золоті джмелі» Володимира Підпалого.

Виклад основного матеріалу. Лірика «Золотих джмелів» В. Підпалого досить різножанрова. Шляхи естетичного освоєння дійсності в його поезії спираються на давні фольклорні традиції, на народнопоетичні жанри: елегія (цикл «Пісня над піснями»); балада («Балада про червоні кісники», «Лірична балада», «Сині троянди», «Сумне», «Весела балада»); дума («Дума про українську пісню», «Сковородинівські думи»); казка («Казочка про сонце», «Зимова казка», «Синя птиця», «Про казку», «Казочка-загадка, почута Григорієм Сковородою від коваля, та її наслідок», «Казка»).

Поезія В. Підпалого пройнята щирою україноцентричністю, священним почуттям генетичного зв'язку з рідною землею, філософським осмисленням життя, ціннісною орієнтацією незнищених вартостей і сенсу життя: *«Ану, ходімо, / де чорногуз, як агроном статечний, / де над піснями, над блакитним димом / дійниці дзвонять, сповістивши вечір; / діди на призьбі заплітають втому, / де б'ють*

копитями вистояні коні...» [8, с. 48]. У творах письменника проглядається неспокій за долю рідного краю, народу. У поезії «Слово про хліб» у сакральному образі хліба автор передає тривоги, горе, радість і сподівання кращого життя: *«Не ховайся за засмаглу заслонку – /мати крильцем обмете й умиє... / Ти, перш ніж встигнеш на лаві / укритися рушником з півнями, / пригадавши голод, обпечи їй пучки / сором'язно-рожевою шкоринкою...»* [8, с. 48]. «Поезія В. Підпалого постає мовби цілковито аполітичною, позбавленою ідеологічних нашарувань доби, однак між її рядками прочитується глибокий авторський протест згортанню демократичних процесів та нищенню національних ідеалів» [9, с. 95], – справедливо наголошує О. Рарицький.

Багато ліричних образів В. Підпалого «побудовано на фольклорних традиціях і символах» [12, с. 65]. Наприклад, у поемі «Калиновий реквієм» згадуються і народні свята: *«Згубила дівка хустку, як пелюстку, / а парубок підняв...»*; *«Минулися мої клечані свята. / ... Долівка в зіллі запашинім спочила, / за стіл сім'я сідає...»*. [8, с. 213], і народні звичаї: *«під стріху на калину вилий воду»*; *«А цей рушник, / вишиваний ночами, / на покуті за довгі-многі літа / злиняв геть-чисто... / Заполоч червона / і чорна, / немов коса жіноча посивіла...»* [8, с. 213], і народні пісні, у тексті поезії тричі повторюється слова з народної балади: *«Козака несуть / і коня ведуть»* [8, с. 213], і сакралізація образу: образ матері переростає в образ України.

Я. Розумний зазначає, що «Калиновий реквієм» написано у трагедійно-елегійному ключі, мотив «безверхого козака», який символізує втому на межі безсилля і байдужості, скомпонований у формі триптиха з традиційних реалій і фольклорних символів: *козака, коня, калини, рушника, хустки й води*. «Ці поетові асоціації й рефлексії можуть мати суто автобіографічну основу, але глибина концепції поеми, її соціологічний, історичний і політичний контекст – абсолютно виносить її поза межі автобіографізму. Це реквієм над майбутнім поетового народу в його критичних 1970-х роках. Це апокаліптична візія національного похорону й кладовища; картина повного володіння бога страху й смерті. А той рушник, на якому спускатимуть козацьку труну, *«Такий зробивсь блаженський, аж боюсь, що раптом трісне – рухне домовина, і скорбним гуком збудить кладовище, і налякає всіх...»*. Це вершинна іронія поета,

котрий наче бажає, щоб той рушник порвався, а гук падаючої труни щоб розбудив і схаменув оте живе кладовище» [11, с. 352].

Образ України у В. Підпалого нерідко перегукується з невмирущим образом матері в народнопоетичному сенсі (поезії «Вечірне», «Матері», «Пам'яті матері», «Мамо, було покличеш», «Моїй матері», «Вірш про крайку у двох одмінах», «Сонет блудного сина»). М. Бондаренко справедливо зауважує: «Для українців образ Матері триєдиний: любов до рідної неньки, яка переростає у глибоку пошану до Матері Божої, яка завжди була покровителькою українців, та негасиму палку любов, що втілювалася у вічній боротьбі, до Матері-України, яка потребує захисту» [1]. Підтвердженням слугують рядки В. Підпалого: «Україна – то доконче мати» [8, с. 137].

Мотив короткочасності життя, авторське бачення української народної традиції, сентиментальність та емоційність передано в поезії «Зозуля»: «Зозуле, зозуле, / чи довго я житиму, / чи довго я житиму, / зозуле? / Ку-ку. Ку-ку / (один, два). / Ку-ку. Ку-ку / (вже й десять). / Ку-ку. Ку-ку / (дев'яносто)... / Розказувала мати: / як прийшла до неї старість, – / одна, мов палець. / Гаєм літає, / діток гукає, / світ проклинає, / батьків споминає, / що не вчили / рід шанувати...» [8, с. 97].

О. Шарагіна зазначає, що для представників «тихої лірики» вагоме значення мав етнографічний код, який фокусується на зображенні обрядів, звичаїв і традицій, акцентуючи увагу на національній етноментальній складовій українського народу. Звернення до етнографічної символіки було викликане прагненням відтворити основи народного світосприйняття та світорозуміння, поєднати їх із сучасними проблемами. Адже коли літературі відмовляли в естетизмі, фольклор слугував своєрідним художнім продовжувачем традицій у часі. У ліриці й ліро-епосі 1970-х рр. художня асиміляція митцями фольклору демонструвала своєрідний культурний спротив догмам соцреалізму, на противагу яким посилювалася увага до етнічних коренів буття онтології («аполітична відстороненість») [13, с. 30].

У поезії «Зозуля» порушується тема повернення до рідної домівки, життєвих блукань та пошуків істини людини, яка завжди пам'ятатиме рідний дім: «Вгамуйся нарешті! / Адже ти мене не шукала, / адже мене не шукала – ти. / Я сам / повернувся додому...» [8, с. 97]. В. Підпалый, наголошуючи на важливості повернення у рідний край, афористично

констатував: *«Бо нам, / що людьми народилися, / мало родину мати, / бо кожному з нас доконче / ще й батьківщина потрібна...»* [8, с. 85] («Нам»), спонукав читача до роздуму про місце оселі у його житті. Ліричний герой ностальгує за рідною стороною, ретроспективно чекаючи повернення *«туди, де між долин – моя долина, / де череда і сам я, чередник, / між вух телят мрійливих гладжу / і на трилизі ворожу: / пора / чи не пора додому вже займати...»* [8, с. 109] («Вишневий цвіт»). Навіть інтер'єр сільської хати не відпускає, прив'язує до себе, нагадує про його походження, що є компонентом національного світогляду: *«Коли зосталось небагато: / устати й вийти, так і є – / не відпуска поріг твій, хато, / не відпуска вікно твоє...»* [8, с. 222] («Моринська елегія»). Наголос на сакральності отчого дому постає маркером української самобутності, що сприяє становленню національної свідомості народу.

М. Кагарлицький підкреслював тісний зв'язок поезії В. Підпалого з українським фольклором, особливо з піснею: «Нас із Володею єднала народна пісня. Пригадую, йдемо отак солом'янськими садками, а він мені: «Ану, заспівай, Коль, тихесенько «Та забіліли сніги, забіліли білі». Коли я розпочав улюблену Шевченком пісню, він аж зацікавився, зупинився коло мене й слухав. А коли пісня скінчилася, тяжко зітхнув. Любив Володя, коли я йому упівголоса наспівував козацьких «Та не жур мене, моя мати», «Ой гук, мати, гук», «Козаченьку, куди йдеш?», «Козака несуть і коня ведуть!», «Добрий вечір тобі, зелена діброва», «Ой Морозе, Морозенку...». У дуеті вдавалася нам пісня «Йшли корови із діброви». «Ось де наш найкоштовніший скарб – пісня! Вона – як диво вселюдське», – висловлювався письменник» [4, с. 7].

У народнопоетичному стилі гіперболізує В. Підпалый козацький героїзм в поезії «Зіниці Богуна», передає «бунтарські заклики до опору» [13, с. 32] через сміливість і відвагу козацького полководця, який із гідністю й честю прийняв кулю ворога: *«А коли / перестало битися серце – / посміхнулися / зіниці Богунові. / Він, / труснувши буйним оселедцем, / глянув у калюжу / власної крові. / В ній / гоїдалося сонце, / наче корона з голови, / котру шаблею він / не дістане. / І від того / в очах йому стало / чорно. / Чорно / в синіх очах Богуна Івана»* [88, с. 44]. Образ шаблі, «захисниці» прав козацтва, у фольклорі символізує силу та непереможність народу. «Колористика створює химерний антураж, який супроводжує перехід смертного витязя в інший буттєвий вимір,

підкреслюючи трагізм виборення волі найвищою ціною життя козаків [13, с. 32].

Часто поезії В. Підпалого композиційно побудовані за зразком народної пісні, за принципом природно-подійної послідовності, відчутний перегук з народнопоетичною ритмомелодикою пісень, стилізацією уснопоетичних жанрів, наприклад, поезії «Переспів», «Запросини»: *«У холодному небі / золотий човен / із хмари на хмару, / на хмару із хмари – / і на місці... / Там, де три гори зійшлися, / там, де три ріки злилися / там, де три шляхи зав'язалися, / стоїть хатка. / А в тій хатці / за трьома замками, / за трьома дверима, / у якомусь із трьох кутків – / золоті весла...»* [8, с. 106].

Вірш «Запросини» починається пейзажем прохолодної ночі (холодне небо, хмари), сповненої енергетикою тепла, бо місяць – «золотий човен» створює відчуття тепла й захищеності. Елементи триєдності дії, часу, місця, інтонація загадковості передають відчуття магичності, казковості, вірш сприймається, як казка: *«Я розкажу тобі таке, / чого не знає інший, / бо таємницею володіємо я та ніч»* [8, с. 106].

Автор не відразу відкриває свою таємницю: чого шукає ліричний герой, ведучи нас за собою, розгадкою є «золоті весла». Саме вони потрібні «золотому човну»: *«Нас тепер двоє знає про весла»* [8, с. 106]. *Орієнтир знайдений, уже не страшна «ніч осіння довга»: «Навіть якщо не дійдемо, – Ходімо!»* [8, с. 106].

Мальовничістю й музичністю відзначаються вірші В. Підпалого про рідну природу, які він дуже любив. О. Рарицький зазначає, що його поезії «засвідчують настійливе бажання автора осмислити навколишній світ, витворити свою модель мікрокосму, суголосну внутрішньому буттєві. Чільне місце у творчих авторських пошуках належить природі, яку поет оречевлює, з якою ототожнює себе» [10, с. 195].

Українське довкілля співзвучне думкам і настроям ліричного героя поезій В. Підпалого. Важливу роль у творенні поетичних образів у його віршах відіграє метафора: «І плаче ліс пастушою сопілкою» («Ліс»); «Росинок перших голуба трава хова в долоньках несміливі зблиски» («На заході, де небо і земля...»); «Без натяку зажури й клопоти зимі клейноди осінь віддала» («Заметіль»); «За журавлиними ключами посиротіла долина. Відходить листопад...» («Передзим'я») тощо.

Про авторську манеру письма В. Підпалого Ф. Неуважний зазначає: «Музичність і пластичність, вірніше багатобарвистість його світосприймання збагачувалися думкою, інтелектом, філософським роздумом над життям, котре, мабуть, не було для поета легке й завжди приязне, але це було Життя, і він не міг сприймати його інакше, як з апробацією і радістю» [7, с. 13].

В. Підпалий вдається до літературної асиміляції народної казки, у якій закладено національний світогляд, морально-естетичні засади, глибинні сенси і моральні табу. Про казку як народнопоетичний жанр йдеться у таких творах В. Підпалого, як «Казочка про сонце», «Зимова казка», «Синя птиця», «Про казку», «Казочка-загадка, почута Григорієм Сковородою від коваля, та її наслідок», «Казка». У поезії «Казочка-загадка, почута Григорієм Сковородою від коваля, та її наслідок» автор стилізував виклад за каноном жанру, використовуючи фольклорні формули, притаманні народній і літературній казці: *«Були собі дід та баба, / жили собі, поживали, / пива-меди споживали, / бо доброго слугу мали. / А у нього не було матері, / а у нього не було батька, / а у нього не було друга, / а у нього не було брата, / а у нього не було жони, / а у нього не було діток... <...> Звідки ж він узявсь на світі білім?..»* [8, с. 205]. Бідність наймита підкреслюється анафоричними нагромадженнями, з метою увиразнення його нещастя під панським гнітом. Його самотність, зумовлена суспільними чинниками, посилюється анафорами та градацією, властивими кумулятивній казці й передає мотив осуду партійної верхівки. На думку О. Шарагіної, у цій казці спостерігаємо підтекстове метафоричне ототожнення в душі «творчого маргіналізму» багатих старих із керівною верхівкою країни, а бідняка – із її робітництвом [13, с. 30].

Особливо відчутне наслідування фольклору у циклі поезій для дітей «Кожна бджілка – немов лічилка». У деяких поезіях уже в назві жанрова вказівка дитячого фольклору: «Лічилка», «Зайчик» (За мотивами народної казки), «Загадка», «Казочка про телятко», «Скоромовка», «Лапці» (Скоромовка), «Нісенітниця»: *«Вбігли хмари / до кошари, / аж там птах / на восьми ногах, / в човен грюка, / копійкою хрюка / і до пастуха / махайлом маха... / Засміялись хмари – /і гайда з кошари...»* [8, с. 243].

А. Третяченко зазначила, що наслідування формозмістових традицій української народної творчості, «насичення ліричного спадку митців «тихої лірики» народнопоетичними образами-символами свідчить про їхню глибоку вкоріненість в український ґрунт, адже «тиха поезія» була спробою шістдесятників віднайти власне національне коріння, їхнім зверненням до етноментальних і народноісторичних джерел, де відбувалося зародження традицій, цінностей, народної моралі, духовності» [12, с. 23].

Для творчості В. Підпалого характерне традиційне для українського фольклору моделювання світобудови через опорні образи природи – *степу, дерева, волошок, солов'я, криниці*, що виражають своєрідний естетичний код. Ці образи унаочнюють зв'язок поета з національною філософсько-поетичною традицією і конденсують найважливіші ціннісні орієнтації.

У «Скіфських сонетах» образ українця ототожнюється із давніми степовиками, а сили природи уподібнюються з нескореністю і відчайдушним бажанням свободи вільних племен:

*Йй-бо, від скіфа є щось у мені:
лякливе трохи, степове і хиже.
Як засміюся – грім стрясає тишу,
заплачу – ходять у раю сумні.
Ділю, як він, життя на ночі й дні;
клянуся сонцем – так до правди ближче;
люблю, як вітер у три пальці свище,
з ним навперейми ґрати на коні... [8, с. 63].*

П. Мовчан відзначає лаконізм у творчості В. Підпалого й словесну ощадливість, «умілий відбір з засіку Ярило правдивого і Ярило можливого слова, яке імпонується так, що дає нам необхідні асоціації і уявлення» [6, с. 202]. Ось чому в його поезії так багато афоризмів: «Якщо життям прийдешнім серце б'ється – воно й болить з великої любові!» («Про серце»); «Де над болем народним ридають сови» («Ніч Берджіха Сметани»); «На батьківщину їхати – не в гості...» («На батьківщину їхати»); «Треба в житті любити гаряче й багато» («Бачиш між трав зелених...»); «О Прометею! Даючи вогонь, ти перший людям заповів

братання!» («Біля вогню»); «Не затьмарить чисту криницю ні негода, ні каламуть» («Осінній сон»); «Клянуся сонцем – так до правди ближче...» («Скіфські сонети»); «Так боюсь, що між куцих речень крихітку любові загублю...» («Вічна тема») та багато інших, сповнених лірично-філософського змісту.

Висновки. Отже, народнопоетичні елементи лірики В. Підпалого репрезентовано як на рівні народнопоетичних жанрів: балада, дума, казка, так і на рівні інтерпретації народних образів-символів, естетичного освоєння дійсності, що змушує шукати в головному смислі неоднозначності.

Лірика В. Підпалого багата на фольклоризми: на рівні сюжетного запозичення, введення в текст окремих фольклорних мотивів чи образів, символічного переосмислення фольклорних міфологічних першоелементів («Зозуля», «Калиновий реквієм», «Запрсини», «Зіниці Богуна»).

Література

1. Бондаренко М. Образ матері в українській культурі. URL : <http://www.marynakb.livejournal.com/7651.html>.
2. Домчук М. Творча постать Володимира Підпалого в контексті «тихої поезії» шістдесятництва. *Українська мова та література*. 2001. № 37. жовтень. С. 10.
3. Дерій М. А. Категорія «мотив» у англomовному науковому дискурсі. *Молодий вчений*. 2019. № 5.1(69.1). С. 83–86.
4. Кагарлицький М. Скрипкою душа бриніла. *Літературна Україна*. 1996. 16 травня. С. 7.
5. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. Київ : Академія, 2007. Т. 2: М (Маадай-Кара). Я (я-форма). 624 с.
6. Мовчан П. Врівноваження думки і слова. *Вітчизна*. 1971. № 1. С. 202–204.
7. Неуважний Ф. Пішов у дорогу ла ластівками. *Наша культура. Літературний та науковий журнал*. Щомісячний додаток до «Нашого слова» (Варшава). Січень. 1974. № 1. С. 9–13.
8. Підпалый В. О. Золоті джмелі: вибрані твори / упорядкування та примітки Н. А. Підпалої; худож. оформ. К. І. Сулими. Київ : Твім інтер, 2011. 560 с.

9. Рарицький О. Редакторська діяльність Володимира Підпалого в епістолярних спогадах сучасників. *Слово і Час*. 2011. № 7. С. 95–102.
10. Рарицький О. «Сковородинські думи» В. Підпалого: екзистенційний вибір поета. *Григорій Сковорода – духовний орієнтир для сучасності (Наукові матеріали XIII Сковородинівських читань): У 2 книгах / Відпов. ред. проф. М. П. Карпанюк*. Київ : Міленіум, 2007. Кн. 1. С. 193–197.
11. Розумний Я. У пошуках глузду: Сковорода в поезії Володимира Підпалого. *Підпалий В. О. Золоті джмелі: вибрані твори / упорядкування та примітки Н. А. Підпалої; худож. оформ. К. І. Сулими*. Київ : Твім інтер, 2011. С. 350–353.
12. Третяченко А. В. «Хіба ж даремно вік було прожито, як є між нами на землі місток...»: творчий профіль Володимира Підпалого. Тирасполь, 2016.
13. Шарагіна О. В. Світоглядно-філософські та ідейно-стильові домінанти літературного феномену «тихої лірики». *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Т. 3. Вип. 3. С. 29–34.

Денисюк О.Ю.
старший викладач
кафедри української літератури,
українознавства та методики їх навчання
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

УМАНСЬКИЙ СЛІД У ПОЛЬСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. У статті проаналізовано творчу спадщину представника так званої «Української школи» в польській літературі, ініціатора створення літературного гуртка «За-Го-Гра» при Уманському базиліанському монастирі – Юзефа Богдана Залеського.

Ключові слова: Юзеф Богдан Залеський, «Українська школа» в польській літературі, літературний гурток «За-Го-Гра», польські поети-романтики, Уманський базиліанський монастир, українська література, козаччина, гайдамаччина.